

გერმანია-ოსმალეთის დაპირისპირება კავკასიაში 1918 წელს და საქართველოს საკითხი

გიორგი ასტამაძე

დოქტორანტი, კარლსრუეს უნივერსიტეტი

1917 წლის ნოემბერში გერმანიის იმპერიის მხარდაჭერით რუსეთში მომხდარმა ბოლშევიკურმა გადატრიალებამ ძირეულად შეცვალა მსოფლიო ომისას აღმოსავლეთის ფრონტზე არსებული სურათი. რუსეთი მსოფლიო ომს ჩამოშორდა, მაგრამ კავკასიის ფრონტზე მოვლენები ისე განვითარდა, რომ 1918 წლის ზაფხულში გერმანიას შენაერთების გაგზავნა მაინც მოუწია, ოღონდ ამჯერად არა რუსეთის, არამედ მისი მოკავშირე ოსმალეთის მისწრაფებათა აღსაკვეთად და აღმოსავლეთში საკუთარი სტრატეგიული გეგმის განსახორციელებლად.

მსოფლიო ომის მიმდინარეობისას კავკასიის ფრონტი იყო ერთადერთი, სადაც ყველაფერი ადრე გაირკვა. 1914 წლის დეკემბერში, სარიყამის კატასტროფის შემდეგ, ოსმალეთი უმძიმეს მდგომარეობაში აღმოჩნდა. 1917 წლამდე რუსებმა დაიკავეს თითქმის მთელი აღმოსავლეთ თურქეთი¹, რომლის უსაფრთხოება მეტად საეჭვო იყო. ბოლშევიკურმა გადატრიალებამ ოსმალეთი კატასტროფისგან იხსნა. ომიდან რუსეთის გამოთიშვის შემდეგ, ოსმალეთში წინა პლანზე გამოვიდა პანთურქული იდეები, რომლებსაც

¹ პირველი მსოფლიო ომისას თურქების სახელმწიფოს ოფიციალური სახელი ოსმალეთის იმპერია იყო, თუმცა სწორად მიმაჩნია „თურქეთის“ გამოყენებაც, რადგან იმ დროის საარქივო მასალაში და თავად თურქების მიერაც ხშირად ეს ტერმინი გამოიყენება. შესაბამისად, სტატიაში ორივე ტერმინს გამოვიყენებთ.

მხარს უჭერდა მთლიანად ახალგაზრდა თურქების ხელისუფლება, განსაკუთრებით კი – ომის მინისტრი ენვერ ფაშა.²

პანთურქული იდეების განსახორციელებლად, რელიგიურ და ეთნიკურ მოკავშირეებთან – კავკასიელ თათრებთან და შემდეგ ცენტრალური აზიის თურქებთან – პირდაპირი კავშირის დასამყარებლად, კავკასიაში ქართველებისა და სომხების დაპყრობა იყო აუცილებელი. თურანისტების პოზიციას ამყარებდა ისიც, რომ ომის მიმდინარეობისას თურქებმა ინგლისელების წინააღმდეგ ბრძოლებში თითქმის მთლიანად დაკარგეს თავიანთი არაბული სამფლობელოები მესოპოტამიასა და პალესტინაში, რის შემდეგაც მათი ინტერესი კავკასიისკენ იყო მიმართული.

1917 წლის 15 დეკემბერს ენვერ ფაშამ გერმანიის წარმომადგენლობას კონსტანტინოპოლში მისწერა წერილი, რომელშიც ასაბუთებდა, რომ ომის დროს ოთხთა კავშირის ყველა ქვეყანამ, გარდა თურქებისა, მოგება ნახა: გერმანელებმა – კურლანდიასა და ლიტვაში, ავსტრიელებმა – სერბეთში, მაკედონიაში, მონტენეგროსა და ალბანეთში, ბულგარელებმა კი – სერბეთში, მაკედონიასა და დობრუჯაში.³ ერთადერთი ქვეყანა, რომელსაც უდიდესი ზარალის მიუხედავად, მოგება არ ჰქონდა, ოსმალეთი იყო და ახლა ის 1878

² პანთურქიზმი, იგივე თურანიზმი, რომლის ყველაზე დიდი თეორეტიკოსი ზია გოქალფი იყო, იმპერიაში ოსმანიზმის თურქული ნაციონალიზმით ჩანაცვლებას ვარაუდობდა. ეს, არაბული მინების ნაცვლად, რუსეთის მფლობელობაში მყოფი თურქული მოდგმის ხალხების – ყირიმელების, კავკასიელი თათრების, ყირგიზების, თურქმენების, უზბეკებისა და ყველა სხვა დანარჩენის – ეთნიკურად თურქულ ერთიან იმპერიაში მოქცევას გულისხმობდა. იმპერიის საზღვრები სტამბოლიდან ჩინეთამდე იქნებოდა გაწვინილი. 1908-1918 წლებში, ახალგაზრდა თურქების ხელისუფლებაში ყოფნის დროს, პანთურქული იდეოლოგია ძალიან პოპულარული იყო ოსმალეთში. თურანიზმის შესახებ დეტალურად იხ. G. Jäschke, *Der Turanismus der Jungtürken. Zur osmanischen Außenpolitik im Weltkriege*, in: *Die Welt des Islams*, Bd. 23, 1941, 1-54; K. Ziemke, *Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914-1929*, Stuttgart 1930; Jäckh, E. *Der aufsteigende Halbmond*, Stuttgart und Berlin, 1916.

³ იხ. PA AA, R11041, 15.12.1917, Schreiben Enver Paschas an Zekki Pascha.

ნელს ბერლინის კონგრესზე მისთვის ჩამორთმეული ყარს-არდაგან-ბათუმის⁴ დაბრუნებას ითხოვდა. ენვერი ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ კავკასიაში თურქეთის გაფართოება ნახსენები იყო გერმანია-თურქეთის სამოკავშირეო ხელშეკრულებაშიც და, გარდა ამისა, ოსმალეთი, ამ თხოვნის დაკმაყოფილების შემთხვევაში, მოკავშირეებთან ერთად ბრძოლაში განახლებული მოტივაციით ჩაერთვებოდა.⁵

საპასუხო წერილში გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტრო ერთგულ მოკავშირეს ყარსის, არდაგანისა და ბათუმის დაბრუნების საკითხში თანადგომას უცხადებდა, თუმცა იქვე სთხოვდა რუსეთის ფაქტორის გათვალისწინებას და ადგილობრივ მოსახლეობას თურქეთთან შეერთების სურვილის გამოხატვისკენ მოუწოდებდა.⁶ ოსმალებმა სასწრაფოდ შექმნეს მარიონეტული პრო-თურქული კავკასიური კომიტეტი, რომელიც სამი რეგიონის ოსმალეთთან შეერთებას ითხოვდა. კომიტეტის წევრთა უმეტესობა, ათიდან ექვსი პირი, არა კავკასიელი, არამედ ისედაც ოსმალეთის მოქალაქე იყო.⁷

თურქეთის მოთხოვნის გახმაურების შემდეგ, ბერლინში გააქტიურდა საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის წარმო-

⁴ ყარსის, არდაგანისა და ბათუმის ოლქებს თურქულ ისტორიოგრაფიაში Elviye-i Selase-ს უწოდებენ, რაც ითარგმნება, როგორც „სამი ქალაქი“.

⁵ გერმანიასა და ოსმალეთს შორის 1914 წლის 2 აგვისტოს გაფორმდა სამოკავშირეო ხელშეკრულება, რომელშიც თურქეთის კავკასიაში გაფართოების შესახებ არაფერი იყო ნახსენები. იმავეს ადასტურებს გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტრო ენვერ ფაშას წერილის შესახებ. იხ. PA AA, R11041, 25.12.1917. Auf Bericht vom 14. Dezember. თუმცა იქვე თანდართულია პატარა კომენტარი, რომ დარდანელის სრუტეში გერმანული გემების „გებენისა“ და „ბრესლაუს“ შესვლაზე მოლაპარაკებების დროს გერმანიას თურქებისთვის აღმოსავლეთით „საზღვრის მცირე შესწორების“ შესახებ თანხმობა მიუცია, რაც მხოლოდ იმ შემთხვევაში მოხდებოდა, თუკი მოკავშირეები ევროპაში სრულ გამარჯვებას მოიპოვებდნენ. ენვერ ფაშას გერმანელების დანაპირების სათავისო ინტერპრეტაცია მოჰყავდა.

⁶ იხ. PA AA, R11041, 25.12.1917, Staatssekretär an Enver Pascha.

⁷ იხ. PA AA, R11041, 27.12.1917, Bernstorff an Auswärtiges Amt.

მადგენლობა, რომელიც თავისი საინფორმაციო კამპანიით ეწინააღმდეგებოდა ოსმალების მისწრაფებებს. 1918 წლის იანვარში გიორგი მაჩაბელმა და გიორგი კერესელიძემ გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარმომადგენელს ოტო გიუნტერ ფონ ვეზენდონკს მისწერეს წერილი, რომელშიც აცყობინებდნენ თურქული საინფორმაციო პროპაგანდის სიცრუის შესახებ და ხაზს უსვამდნენ, რომ ეს ოლქები, განსაკუთრებით კი ბათუმი, აუცილებლად კავკასიის მთავრობას უნდა დარჩენოდა. პროთურქული კომიტეტი კი სხვა არაფერი იყო, თუ არა ოსმალეთის მცდელობა, ამგვარად შეენიღბა 1878 წელს დაკარგული მიწების დაბრუნება.⁸ ქართველები აღნიშნავდნენ, რომ სამუსლიმანო საქართველო ანუ აჭარა საქართველოს ფარგლებში შესაბამის ავტონომიურ უფლებებს მიიღებდა.⁹ ისინი, ბათუმის სტრატეგიული მდებარეობიდან, საპორტო, სარკინიგზო და ეკონომიკური მნიშვნელობებიდან გამომდინარე, განსაკუთრებით ცდილობდნენ, საპორტო ქალაქი კავკასიის შემადგენლობაში დაეტოვებინათ.

ბათუმის საკითხი იმდენად გამწვავდა, რომ გიორგი მაჩაბელი ოსმალეთის მმართველი ტრიუმვირატის წევრსა და დიდგვზირს, თალაათ ფაშას, ასევე ჰაკი ფაშასა და იზეთ ფაშას 1918 წლის 4 თებერვალს ვარშავაში პირადად შეხვდა.¹⁰ მაჩაბელმა აუხსნა მათ სირთულეები, რომლებიც საქართველოსა და კავკასიელებს დამოუკიდებლობის გამოცხადებაში ზოგადად ხელს უშლიდა: ბოლშევიკური რუსეთის მტრული დამოკიდებულება რეგიონისადმი, კავკასიაში მყოფი გაბოლშევიკებული და უდისციპლინო მრავალა-

⁸ PA AA, R11041, 23.1.1918, Matschabelli und Keresselidze an Wesendonk. ქართული კომიტეტის წევრების მიზანი ბათუმის ოლქის (ართვინის ჩათვლით) შენარჩუნება იყო. გარდა იმისა, რომ ბათუმი მთელი კავკასიისთვის სტრატეგიულად და ეკონომიკურად უმნიშვნელოვანესი ქალაქი იყო, განსხვავებით არდაგანისგან, აქ ცხოვრობდა დიდი რაოდენობით ქართული, მათ შორის, ქრისტიანული, მოსახლეობა. სომხურ ყარსზე პრეტენზია არც არავის ჰქონდა. ამიტომ, ბათუმის ოლქის საქართველოსათვის მიკუთვნების შემთხვევაში, ისინი ყარსისა და არდაგანის ოსმალებისთვის გადაცემას არ ეწინააღმდეგებოდნენ.

⁹ იხ. PA AA, R11041, 24.1.1918, Matschabelli an Wesendonk.

¹⁰ PA AA, R11042, 5.2.1918, Kurzes Protokoll der Besprechungen.

თასიანი რუსული არმია, ნაციონალურ საკითხთა მოუგვარებლობა და ასევე თურქეთის ჯერ კიდევ უცნობი პოზიცია, ხომ არ წამოაყენებდა ის პრეტენზიებს კავკასიის ამა თუ იმ ტერიტორიაზე.¹¹

თალაათ ფაშამ მაჩაბელს მისცა ზეპირი გარანტია, რომ თურქეთს არ ექნებოდა პრეტენზია არც ბათუმზე, არც აჭარასა ან სხვა ტერიტორიებზე, პირიქით, ის ყველანაირად დაუჭერდა მხარს საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებასა და აღმშენებლობას და მონაწილეობასაც მიიღებდა ამ საქმეში. მსგავსი განცხადებებით გამოვიდნენ ჰაკი ფაშაც და იზეთ ფაშაც. შედგა ამ შეხვედრის წერილობითი პროტოკოლი.¹²

თუმცა ვარშავის მოლაპარაკებები 1918 წელს, თურქებთან შემდგომში გამართული სხვა მოლაპარაკებების მსგავსად, უშედეგო გამოდგა. იმავდროულად, ოსმალები ავრცელებდნენ ხმებს, რომ ქართველები თანხმდებოდნენ ბათუმის თურქებისთვის გადაცემას¹³ და ამზადებდნენ წინაპირობებს ბრესტ-ლიტოვსკში საბჭოთა რუსეთთან მიმდინარე მოლაპარაკებებზე საკითხის დასაყენებლად. კავკასიელი პოლიტიკოსების არყოფნამ ბრესტ-ლიტოვსკის სამშვიდობო მოლაპარაკებებზე თურქების მიზნების განხორციელებას ხელი შეუწყო. გერმანელებს ან ავსტრიელებს კავკასიელები მოლაპარაკებებზე არ მიუწვევიათ, არქივებში ასეთი მასალა არ მოიძებნება. მონვევა გაკეთდა თურქების მხრიდან, ისიც გვიან, 1918 წლის 16 იანვარს, როცა კავკასიის არმიის სარდალმა ვეჰიბ ფაშამ ამიერკავკასიის ხელისუფლებას წერილი გაუგზავნა.¹⁴ ამიერკავკასიის ხელმძღვანელობამ ეს მიწვევა მხოლოდ 14 თებერვალს მიიღო და უპასუხოდ დატოვა, სავარაუდოდ, იმიტომ, რომ მოლაპარაკებები ამ დროს უკვე დასკვნით ფაზაში იყო და კავკასიელი წარმომადგენლების ჩასვლა ფიზიკურად ვერ მოესწრებოდა. ომის გამო გაჭირდებოდა მგზავრობაც. ბრესტ-ლიტოვსკში კავკა-

¹¹ იხ. იქვე. PA AA, R11042, 5.2.1918, Kurzes Protokoll der Besprechungen.

¹² იხ. იქვე. PA AA, R11042, 5.2.1918, Kurzes Protokoll der Besprechungen.

¹³ იხ. PA AA, R11042, 23.2.1918.

¹⁴ ვეჰიბ ფაშას მიპატიუება ამიერკავკასიის ხელისუფლებისათვის ბრესტ-ლიტოვსკის სამშვიდობო კონფერენციაზე სრულად იხ. Документы и Материалы по Внешней Политике Закавказья и Грузии, Тбилиси, 1990, 52.

სიის ოფიციალური წარმომადგენლის დასწრება ამიერკავკასიას უკრაინის, ფინეთისა და ბალტიის ქვეყნების გვერდით დააყენებდა და, დიდი ალბათობით, ბათუმის ოლქის შენარჩუნებაც მოხერხდებოდა, მაგრამ ბრესტ-ლიტოვსკში წარმომადგენლის არყოლით ოსმალეთმა ისარგებლა და, სამშვიდობო ხელშეკრულების მე-4 პუნქტის მიხედვით, რუსეთისგან ყარს-არდაგან-ბათუმის დაბრუნების პირობა მიიღო.¹⁵

1918 წლის მარტში, გერმანიის იმპერიასა და ბოლშევიკებს შორის ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის დადების შემდეგ, კავკასიის საკითხმა განსაკუთრებული სიმწვავე შეიძინა, რის შედეგადაც მსოფლიო ომის მოკავშირე გერმანია და ოსმალეთი განხეთქილების პირას აღმოჩნდნენ. გერმანიის იმპერია კავკასიას ოსმალეთის „უკანა ეზოდ“ არ თვლიდა, რადგან, გერმანიასა და ოსმალეთში მოქმედი ქართული კომიტეტისა და ქართული ლეგიონის საშუალებით, 1914 წლიდან რეგიონის რევოლუციონირების პოლიტიკას თავად აწარმოებდა, რაშიც ენერგია და ფული ჰქონდა დახარჯული.¹⁶ თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ კონკრეტული გეგმა ომის შემდგომი კავკასიის მოწყობის თაობაზე გერმანიის იმპერიას მაშინ არ გააჩნდა.

¹⁵ ხელშეკრულების მე-4 პუნქტი არ ითვალისწინებდა სამი ოლქის ოსმალეთისთვის პირდაპირ გადაცემს. არამედ რუსეთის ჯარებს უნდა დაეტოვებინათ ოლქების ტერიტორია, ხოლო შიდა და საგარეო ურთიერთობები უნდა გადაეწყვიტა ამ ოლქების მოსახლეობას თავად, მეზობელ სახელმწიფოებთან, „განსაკუთრებით კი თურქეთთან, შეთანხმებით“. ამ ბოლო წინადადებით უპირატესობა თურქეთს ენიჭებოდა. ტექსტისათვის იხ. Wheeler-Bennet, Brest-Litovsk. The Forgotten Peace 1918, pp. 405-406.

¹⁶ გერმანიაში მოქმედი ქართული კომიტეტისა და ქართული ლეგიონის საქმიანობის შესახებ იხ. ლ. ბაქრაძე, გერმანულ-ქართული ურთიერთობები პირველი მსოფლიო ომის დროს. ქართული ეროვნული კომიტეტის საქმიანობა 1914-1918, თბილისი, 2010; W. Bihl, Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte, Teil I: Ihre Basis in der Orientpolitik und ihre Aktionen 1914-1917. Wien-Köln-Graz 1975; W. Zürrer, Zur Geschichte der Georgischen Legion im Ersten Weltkrieg, In: Militärgeschichte Mitteilungen 23 (1978), S. 85-104. გერმანიის მიერ წარმოებული რუსეთის რევოლუციონირების პოლიტიკის შესახებ იხ. P. Kielmansegg, Deutschland und der Erste Weltkrieg, Frankfurt am Main 1968, S. 214-219.

ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ, პირველ ეტაპზე, გერმანიის უმაღლესი მთავარსარდლობა, ოსმალეთში მყოფი გენერლის, ჰანს ფონ ზეექტის, გავლენით, მხარს უჭერდა კავკასიაში თურქეთისთვის უპირატესობის მინიჭებას.¹⁷ გერმანელი პოლიტიკოსები – საგარეო საქმეთა სამინისტრო – ამის წინააღმდეგი იყო, რადგან თვლიდა, რომ კავკასიის ქრისტიანულ ნაწილზე თურქეთის გავლენა გერმანიისთვის პირდაპირი საფრთხის შემცველი იქნებოდა. ოსმალები ამგვარად კავშირს დაამყარებდნენ მოკავშირე კავკასიელ თათრებთან და საშუალება ექნებოდათ, ბაქოს და კასპიის ზღვის გავლით, ცენტრალურ აზიაში პანთურქული მიზნები განეხორციელებინათ. ეს ყველაფერი ზრდიდა არაბეთსა და სპარსეთში სამხედრო მოქმედებების მიმართ ოსმალების ნიჰილიზმსა და ინგლისელებთან შესაძლო სეპარატული ზავის დადების ალბათობას.¹⁸

გერმანელები მალე მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ბრესტ-ლიტოვსკში ოსმალებისათვის ბათუმის დათმობით დიდი შეცდომა დაუშვეს. ბათუმის ჩამოცილება კავკასიას, ფაქტობრივად, სასიცოცხლო არტერიას აჭრიდა, რადგან იკარგებოდა ბაქო-ბათუმის სარკინიგზო ხაზის ერთობა, ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენის ბოლო ნაწილი ოსმალების ხელში გადადიოდა და კითხვის ნიშნის ქვეშ

¹⁷ მსოფლიო ომის მიმდინარეობისას გერმანელი გენერლები გადამწყვეტ როლს თამაშობდნენ ოსმალეთის გენერალურ შტაბსა და, ზოგადად, სამხედრო ძალების ფუნქციონირებაში. ჰანს ფონ ზეექტი 1917 წლის დეკემბრიდან ოსმალეთის გენერალური შტაბის უფროსი და ყველაზე პროთურქულად განწყობილი გერმანელი სამხედრო პირი იყო. 1918 წლის 10 აპრილს ის ლუდენდორფს პირდაპირ წერდა, რომ მათი მიზანი იყო, თბილისი-ბაქოს რკინიგზა თურქების ხელში შექლებისდაგვარად მალე აღმოჩენილიყო. იხ. H. Seeckt, *Aus seinem Leben, 1918-1936*. Friedrich von Rabenau (Hrsg.), Leipzig, 1940, 29. ოსმალეთში მისი ყოფნის პერიოდზე სრულად იხ. იქვე, B. 11-54. აგრეთვე ხელმისაწვდომია მისი პირადი არქივი. კავკასიის შესახებ იხ. BA/MA, №247/42, №247/50. თურქებისთვის კავკასიის დათმობის შესახებ აგრეთვე იხ. W. Baumgart, *Das „Kaspian-Unternehmen“, Größenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabes? Jahrbücher für Geschichte Europas*, Wiesbaden, 1970, Bd. 18, S. 47-126, 231-278, 63.

¹⁸ იხ. PA AA, R11044, 15.04.1918. Staatssekretär an Großes Hauptquartier.

დგებოდა ხარჯები, რომლებიც გერმანიამ 1914-1917 წლებში სამხრეთ კავკასიის რევოლუციონირებისთვის გაიღო. მომდევნო თვეებში – აპრილსა და მაისში – გერმანელები ამ შეცდომის გამოსწორების ცდილობდნენ. ამას ხელი შეუწყო ტრაპიზონში ოსმალებსა და კავკასიელებს შორის მიმდინარე საზავო კონფერენციამ, რომელზეც თურქები, აზერბაიჯანელთა გადაბირების ხარჯზე, ქართველებისა და სომხების ფაქტის წინაშე დაყენებას, დამატებითი ტერიტორიების დაკავებასა და, ფაქტობრივად, მთელი კავკასიის საკუთარი გავლენის ქვეშ მოქცევას ცდილობდნენ. კავკასიის ერთიანობას ტრაპიზონში, აზერბაიჯანელების პროთურქული და ანტიკავკასიური ქმედებების გამო, გამანადგურებელი დარტყმა მიადგა.¹⁹

ბერლინში ამ მოვლენათა შესახებ ინფორმაცია ჰქონდათ. სწორედ აპრილის შუა რიცხვებიდან იწყება გარდატეხა კავკასიის საკითხისადმი გერმანიის მიდგომაში. საგარეო საქმეთა სამინისტრომ იცოდა ვარშავაში თალაათ ფაშას მიერ გიორგი მაჩაბელისთვის მიცემული პირობის შესახებ. მაჩაბელს სურვილი ჰქონდა, დასწრებოდა ტრაპიზონის კონფერენციას, მაგრამ თურქები ამის უფლებას არ აძლევდნენ. თუკი ომის მსვლელობისას გერმანიის იმპერია აღმოსავლეთში მთავარ მტრად რუსეთის იმპერიას მიიჩნევდა და ოსმალეთის მისწრაფებებს, როგორც უნდა ყოფილიყო, მხარს უჭერდა, რუსეთის ომიდან გამოთიშვის შემდეგ, ოსმალეთის პანთურქული მისწრაფებები გერმანიის სამხედრო-პოლიტიკური წრეებისათვის მეტწილად სრულიად მიუღებელი აღმოჩნდა. ბათუმი მისი რკინიგზითა და მიმდებარე ვიწრო ზოლით საქართველოს ან კავკასიას უნდა დარჩენოდა, მიუხედავად იმისა, როგორი იქნებოდა მისი სახელმწიფო მოწყობა. აგრეთვე, მთლიანად უნდა გამოერიცხათ თურქების წინსვლა ბრესტ-ლიტოვსკით ოსმალებისთვის გადაცემული ყარსის, არდაგანისა და ბათუმის ოლქების გარეთ კავკასიის სიღრმეში, ქართულ და სომხურ მიწებზე. ამისთვის, თუ

¹⁹ ტრაპიზონისა და ბათუმის სამშვიდობო კონფერენციების დოკუმენტების სრული გამოცემა, იხ. Трапезундская и Батумская Мирные Конференции, Документы и Материалы. Ред. Ир. Якобшвили, Тбилиси, 2018.

საჭირო იქნებოდა, გერმანიის მეთაურობას ოსმალეთის მთავრობაზე ზენოლა უნდა მოეხდინა.²⁰

აპრილის თვეში შეიცვალა ფელდმარშალ ერის ლუდენდორფის მიდგომაც საკითხისადმი. ლუდენდორფი კავკასიის რეგიონიდან მოელოდა ომისათვის საჭირო ნედლეულის მიღებას, ძლიერი ქართული არმიის ჩამოყალიბებას, რომელსაც, საჭიროების შემთხვევაში, გერმანელების მხარეს უნდა ებრძოლა და სამომავლოდ თურქესტანსა და ინდოეთში ინგლისელების წინააღმდეგ ომის სანარმოებლად გეოგრაფიული ტრამპლინის მოპოვებას.²¹ ლუდენდორფი თურქებისგან ტრაპიზონის კონფერენციაზე კავკასიელებთან ზომიერი პოლიტიკის წარმოებას, ომის შეწყვეტასა და ზავის დადებას პირდაპირ მოითხოვდა.²² ის მიიჩნევდა, რომ ოსმალებს ახლო აღმოსავლეთში დაკარგული არაბული მიწების საკომპენსაციოდ უნდა გადასცემოდათ არა მთლიანი კავკასია, არამედ მხოლოდ ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით გათვალისწინებული მიწები, ისიც – მდინარე ჭოროხამდე, ქალაქი ბათუმი და მის ჩრდილოეთით მცხოვრები ქრისტიანული მოსახლეობა კი გერმანელების პროტექტორატის ქვეშ მყოფ საქართველოს უნდა დარჩენოდა. დანაკლისის ანაზღაურება თურქებისათვის სომხეთსა ან კავკასიის სხვა რეგიონში შეიძლებოდა. ლუდენდორფი თურქებს მოუწოდებდა, ელიარებინათ ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა ბრესტ-ლიტოვსკის საზღვრებში.²³

კავკასიის საკითხისადმი ლუდენდორფის ამგვარი დამოკიდებულების ჩამოყალიბებაში, როგორც ჩანს, ერთგვარი წვლილი შეიტანა ცნობილმა გერმანელმა მოგზაურმა, ავღანეთის გერმანული ექსპედიციის მეთაურმა ოსკარ ფონ ნიდერმაიერმა. აპრილის ბოლოს ლუდენდორფი ავღანეთში არსებული მდგომარეობის შესა-

²⁰ იხ. PA AA, R11044, 15.04.1918. Staatssekretär an Großes Hauptquartier.

²¹ იხ. Baumgart, Das Kaspi-Unternehmen, Größenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabes? Jahrbücher für Geschichte Europas, Wiesbaden, 1970, S. 64-65.

²² PA AA, R22340, 26.4.1918, Ludendorff an das Auswärtige Amt

²³ იხ. იქვე. PA AA, R22340, 26.4.1918, Ludendorff an das Auswärtige Amt.

ხებ ნიდერმაიერის ინფორმაციით დაინტერესდა და მიიღო პასუხი, რომ გერმანიის მხრიდან წმინდა წყლის დიპლომატიური ზეგავლენა ავღანეთზე არასაიმედო იყო, თუმცა შედეგიანი იქნებოდა იარაღით დახმარება და ოფიცრების გაგზავნა.²⁴ ეს ინფორმაცია გენერალ კრეს ფონ კრესენშტაინის მოგონებებითაც დასტურდება.²⁵

განსაკუთრებით საინტერესო იყო ლუდენდორფის გეგმები საქართველოსთან დაკავშირებით. პროგერმანული ქართული კომიტეტის ოთხწლიანი მუშაობის წყალობით, გერმანიის სამხედრო-დიპლომატიურ წრეებში საქართველოს, დანარჩენ კავკასიასთან შედარებით, ბევრად უკეთ იცნობდნენ. შესაბამისად, უფრო დიდი იყო მოლოდინიც. ლუდენდორფი ფიქრობდა, რომ თუკი გერმანია საქართველოში დაფუძნდებოდა და იქ ეფექტურ მმართველობას შექმნიდა, დროთა განმავლობაში საქართველოს შეუერთდებოდნენ სხვა კავკასიური სახელმწიფოებიც და ჩამოყალიბდებოდა გერმანიასთან თითქმის გაერთიანებული კავკასიური ბლოკი, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა ომის დროს რეგიონში რუსებისა და ინგლისელების შესაკავებლად, სამხედრო ინდუსტრიისთვის საჭირო ნედლეულის გერმანიაში საექსპორტოდ, ომის დასრულების შემდეგ კი – სამხედრო-ეკონომიკური ურთიერთობების დასამყარებლად.²⁶

გერმანელების სურვილი, ოსმალები ბრესტ-ლიტოვსკით გათვალისწინებულ საზღვრებში შეეკავებინათ, ამაო გამოდგა. თურ-

²⁴ იხ. Baumgart, *Das Kaspi-Unternehmen, Größenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabes?* Jahrbücher für Geschichte Europas, Wiesbaden, 1970, S. 66.

²⁵ კრეს ფონ კრესენშტაინი მოგონებებში წერს, რომ ლუდენდორფის აზროვნებაში გარდატეხა მოხდა მაშინ, როდესაც ქართველებმა გერმანიას დახმარება სთხოვეს და კაპიტანმა ფონ ნიდერმაიერმა ლუდენდორფის ყურადღება გაამახვილა კავკასიის მნიშვნელობაზე ინდოეთში სამომავლო ექსპედიციისას. იხ. F. Kressenstein, *Meine Mission im Kaukasus*, ჩემი მისია კავკასიაში, ქუთაისი, 2002, S. 68.

²⁶ W. Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Wien/München 1966, S. 388. წყარო: Schreiben General Ludendorffs an General Groener, 12.6.1918. Nachlass Groener, BA/MA, H 08-46/171.

ქებმა ჯერ რუსეთთან ომამდელი საზღვარი აღადგინეს, აპრილში კი ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე Elviye i Selase-ის დასაკავებლად გადავიდნენ. 14 აპრილს მათ ბათუმი აიღეს, 25 აპრილს კი, ამიერკავკასიაში არსებული ქაოსის გამო, რაც 22 აპრილს მისი დამოუკიდებლობის გამოცხადებას მოჰყვა, უბრძოლველად მიიღეს სტრატეგიული მნიშვნელობის ქალაქი ყარსი.²⁷ კავკასიელების წარუმატებლობა ამით არ დასრულებულა. თურქებმა წამოაყენეს ახალი პირობები, რომელთა მიხედვითაც მოითხოვდნენ ახალციხეს, ახალქალაქს, ელიზავეტოპოლსა და, გარდა ამისა – ამიერკავკასიის რკინიგზის სრულ კონტროლს.²⁸ მაისის დასაწყისიდან თურქები შეტევას ახორციელებდნენ როგორც საქართველოს, ასევე სომხეთის მიმართულებით, ბათუმში კი გაიხსნა მეორე კონფერენცია, რომელშიც ოსმალები და კავკასიელები მონაწილეობდნენ. თუმცა, განსხვავებით ტრაპიზონისგან, აქ საქმეში გერმანიის წარმომადგენლები ჩაერვივნენ.

გერმანიამ კავკასიელებსა და თურქებს შორის ბათუმის მოლაპარაკებებზე ბავარიელი გენერალი ოტო ფონ ლოსოვი გაგზავნა. ლოსოვი მანამდე კონსტანტინოპოლში გერმანიის სამხედრო წარმომადგენლად მუშაობდა და პროთურქული განწყობით იყო ცნობილი. სხვა წარმომადგენლებად დაინიშნენ გერმანიის ყოფილი ვიცე-კონსული თბილისში – ფრიდრიხ ფონ დერ შულენბურგი და კავკასიის მცოდნე ოტო ფონ ვეზენდონკი.²⁹ თურქები ყოველმხრივ ცდილობდნენ, კავკასიელებთან მარტო დარჩენილიყვნენ, ისინი

²⁷ წარმოებული ბრძოლების შესახებ დეტალურად იხ. W. E. D. Allen, P. Muratoff, *Caucasian Battlefields. A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921*. Cambridge 1953, pp. 464-466. 1918 წელს ყარსის გადაცემისა და თურქეთ-სომხეთის სხვა ომების შესახებ ასევე იხ. R. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Berkeley, 1967; მისივე *The Republic of Armenia*, vol. 1, *The First Year, 1918-1919*. Berkeley 1971; მისივე *The Allies and Armenia, 1915-1918*, *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 1 (Jan., 1968), pp. 145-168.

²⁸ R. Hovannisian, *The Republic of Armenia*, vol. 1, *The First Year, 1918-1919*. Berkeley 1971, p. 28.

²⁹ Nachlass Schulenburg, № 2273, Stück 106, 10.5.1918, Schulenburg an Scharfenberg.

გამოუვალ მდგომარეობაში ჩაეყენებინათ, გერმანელი წარმომადგენელი დაებლოკათ და მისთვის სატელეგრაფო თუ სხვა სახის კომუნიკაციის საშუალება არ მიეცათ. ამგვარმა საქციელმა ლოსოვის დამოკიდებულება რადიკალურად შეცვალა. ამ დროიდან იგი აშკარად უჭერდა მხარს კავკასიაში გერმანული ინტერესების თურქების ჩაურევლად, უშუალოდ გატარებას. სწორედ მისი და აკაკი ჩხენკელის, კონფერენციაზე ამიერკავკასიის წარმომადგენლის, ნაქეზებით, რომელიც თბილისში საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების მოთხოვნით წერილებს აგზავნიდა, 1918 წლის 26 მაისს დაიბადა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა.³⁰

ოტო ფონ ლოსოვის განწყობათა ცვლილებაში, თავად თურქების უსაქციელობის გარდა, შულენბურგის ხელიც ერია. შულენბურგის არქივში ინახება კონსტანტინოპოლში გერმანიის წარმომადგენელ შარფენბერგისადმი გაგზავნილი ვრცელი წერილი, რომელიც 1918 წლის 10 მაისით თარიღდება. შულენბურგი აღწერს კავკასიაში შექმნილ მძიმე მდგომარეობას, თურქებისაგან მომავალ საფრთხეს, ადგილობრივების ანტითურქულ და პროგერმანულ განწყობას. იგი აღნიშნავს, რომ ვეჰიბ ფაშა ცდილობს ფონ ლოსოვის იზოლირებას, არ ელაპარაკება მას ფრანგულად, უხშობს წვდომას ტელეგრაფთან. შულენბურგი აღწერს თურქების მტრულ დამოკიდებულებას გერმანელებისადმი და საქმეში ჩარევის აუცილებლობაზე მიუთითებს.³¹ მასთან ერთად გენერალი ოტო ფონ ლოსოვიც ახალი კავკასიური პოლიტიკის საჭიროებაზე საუბრობდა. გერმანიის მხრიდან საქართველოს დამოუკიდებლობის ორგანიზატორი სწორედ ეს ორი ადამიანი, შულენბურგი და ფონ ლოსოვი, გახდა.

გენერალ ფონ ლოსოვის ინიციატივით, შულენბურგი ბათუმის მოლაპარაკებიდან პირდაპირ თბილისში გაემგზავრა, რათა გერმანელი ტყვეებისგან ჩამოეყალიბებინა საჯარისო შენაერთები, რომელთა მიზანი საქართველოს ტერიტორიაზე თურქების წინსვლის

³⁰ საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი (შემდეგში სცსა), ფონდი 1831, ანან. 2, საქმ. 47, ფ. 1-6.

³¹ BA, № 2273, Stück 106, 10.5.1918, Schulenburg an Scharfenberg.

შეჩერება უნდა ყოფილიყო. შულენბურგი თბილისში 1918 წლის 20 მაისს ჩავიდა და გერმანული შენაერთების ჩამოყალიბების პროცესს იქიდან მართავდა. იარაღი და აღჭურვილობა მან საქართველოს ხელისუფლებისგან მიიღო. როდესაც 8 ივნისს, კაპიტან ეგან-კრიგერის მეთაურობით,³² ყირიმიდან პირველი გერმანული ნაწილები ჩამოვიდნენ, მათ საქართველოში უკვე დახვდათ შულენბურგის მიერ ჩამოყალიბებული მცირე გერმანული შენაერთები, რომლებმაც ჯერ კიდევ მაისის ბოლოს გადამწყვეტ მომენტში გაამაგრეს ესა თუ ის ადგილი: ბორჯომი, ყარაგერანი, სანაინი, კატარინენფელდი, ფოთი, სოხუმი.³³ 1918 წლის მაისის მოვლენებს საქართველოში გერმანიის მხრიდან მეთაურობდნენ თბილისში მყოფი ფრიდრიხ შულენბურგი და გერმანიის პირველი სამხედრო კომისიონერი კავკასიაში – კაპიტანი ლუდვიგ ფონ ნიდა, რომელიც დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე სამხედრო ტყვეებისგან გერმანულ შენაერთებს უშუალოდ ქმნიდა, ასევე – ფოთში მყოფი კონსული ანდერსი და ბათუმში მყოფი საიდუმლო მდივანი კირმისი, რომლებიც ფონ ლოსოვის ბრძანებებს ასრულებდნენ.³⁴

გერმანიის იმპერიის სამხედრო მეთაურობასა და საგარეო განყოფილებას შორის, კავკასიაში სამხედრო ექსპედიციის გაგზავნასთან დაკავშირებით, აზრთა სხვადასხვაობა არსებობდა. საგარეო საქმეთა სამინისტრო და მინისტრი ფონ კიულმანი ეწინააღმდეგებოდნენ მისიის გაგზავნას იმ მოტივით, რომ არ სურდათ ძალების გადასროლა ადგილებში, სადაც ომის შემდეგ გერმანია პოზიციების შენარჩუნებას ვერ შეძლებდა. კიულმანი გერმანულ სამხედროებს „ნაპოლეონიზმში“ ადანაშაულებდა. ამის მიუხედავად, ლუდენდორფმა და სამხედრო ელიტამ თავისი გაიტანეს და

³² საქართველოში მყოფი გერმანული სამხედრო შენაერთების შესახებ იხ. W. Haupt, Deutsche Truppen im Kaukasus – 1918, in: Deutsches Soldatenjahrbuch, München, 1971, S. 140-148; Baumgart, Das Kaspische Unternehmen, Größenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabes? Jahrbücher für Geschichte Europas, Wiesbaden, S. 81-85.

³³ BA, № 2273, Stück 115, 26.5.1918, Schulenburg an Lossow.

³⁴ იხ. ლოსოვისა და შულენბურგის მითითებები ფონ ნიდას, ანდერსისა და კირმისისათვის მიმართ BA, №2273, Stück 121.

ამაში ბათუმის კონფერენციამ, ფონ ლოსოვის დამოკიდებულების ცვლილებამ და საქართველოს გერმანიის პროტექტორატად გამოცხადების ქართველთაგან შეთავაზებულმა იდეამ შესაბამისი როლი ითამაშა.³⁵

უშუალოდ გერმანული სამხედრო მისიის ჩამოსვლამდე კავკასიაში გერმანელებმა გამოგზავნეს მათი წარმომადგენელი ლუდვიგ ფონ ნიდა, რომელსაც კავკასიაში არსებული ვითარების შესწავლა და ბერლინისთვის ინფორმაციის მოგროვება დაევალა. 1918 წლის 8 ივნისს ფოთში ყირიმიდან ჩამოვიდა პირველი გერმანული შენაერთები კაპიტან იენო ფონ ეგან-კრიგერის მეთაურობით, რომელსაც ადგილზე მოსამზადებელი სამუშაოები უნდა ეწარმოებინა. ექსპედიციის ხელმძღვანელად დანიშნული ბავარიელი გენერალ-მაიორი ფრიდრიხ კრეს ფონ კრესენშტაინი თავისი შტაბით თბილისში 23 ივნისს ჩამოვიდა. მისიის ლეგაციის მდივანი იყო ქართველთათვის კარგად ნაცნობი ფრიდრიხ შულენბურგი, რომელიც მეფის რუსეთის დროს თბილისში გერმანიის იმპერიის ვიცე-კონსულად მუშაობდა, მსოფლიო ომისას კი ოსმალეთის ტერიტორიაზე მოქმედი ქართული ლეგიონის ერთ-ერთი მეთაური იყო.³⁶

თურქებს კავკასიაში წინსვლაზე უარი ნებით არ უთქვამთ. კავკასიური არმიის სარდალმა ვეჰიბ ფაშამ თავის ჯარებს უბრძანა კიდეც, ალექსანდროპოლიდან თბილისის ასაღებად წასულიყვნენ. 1918 წლის 10 ივნისს თურქების მე-9 კავკასიური ქვეითი დივიზიის დანაყოფები უკვე საქართველოში მყოფ გერმანულ ჯარებს ვორონცოვკასთან, მდინარე ხრამის ხეობაში, თბილისისკენ მიმავალ

³⁵ სცსა, ფონდი 1831, აღწერა 2, საქმე 48, ფ. 12. საქართველოს გერმანიის პროტექტორატად გამოცხადების იდეა, რომლითაც ოტო ფონ ლოსოვს ბათუმის კონფერენციის მიმდინარეობისას მიმართეს, აკაკი ჩხენკელს ეკუთვნის. აკაკი ჩხენკელისა და ოტო ფონ ლოსოვის მიერ 28 მაისს ფოთში ხელმოწერილი გერმანია-საქართველოს დროებითი შეთანხმების შესახებ იხ. სცსა, ფონდი 1864, აღწერა 2, საქმე 13, ფ. 1-7 (რუსულად), ფ. 13-19 (გერმანულად).

³⁶ მისიის შემადგენლობისათვის იხ. ფ. კრესენშტაინი, ჩემი მისია კავკასიაში, ქუთაისი, 2002, 60-64.

გზაზე შეეტაკნენ.³⁷ აქ ოსმალებმა რამდენიმე გერმანელი ჯარისკაცი ტყვედ აიყვანეს. ვითარება იმდენად დაიძაბა, რომ გერმანიის გენერალური შტაბი კონსტანტინოპოლს დაემუქრა: თუ მომდევნო დღეებში თურქები ბრესტ-ლიტოვსკის საზღვრებს არ დაუბრუნდებოდნენ და საკუთარ ძალებს არა კავკასიაში, არამედ მესოპოტამიისა და სპარსეთის მიმართულებით ინგლისის წინააღმდეგ არ გამოიყენებდნენ, თურქეთიდან მრავალრიცხოვან გერმანულ გენერალიტეტს გაიწვევდნენ.³⁸ 10 ივნისს ენვერ ფაშამ ჰინდენბურგს ბათუმიდან არანაკლებ მკაცრი წერილით უპასუხა, რომ არ შეეძლო კავკასიაში მოკავშირე მუსლიმანების მიტოვება და ბერლინს გადადგომით დაემუქრა.³⁹ საბოლოოდ, ვეჰიბ ფაშას თურქეთის კავკასიური არმიის სარდლობიდან გადააყენეს და ვითარება დროებით გაუმჯობესებისაკენ წავიდა. თუმცა ესეც მოჩვენებითი იყო, რადგან ივლის-აგვისტოდან გერმანიასა და ოსმალეთს შორის დაძაბულობის კერამ საქართველოდან და სომხეთიდან მთლიანად ბაქოსაკენ გადაინაცვლა.⁴⁰

³⁷ E. D. Allen, P. Muratoff, *Caucasian Battlefields. A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921*. Cambridge 1953, 464-466, 477-478.

³⁸ U. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*. Princeton N.J. 1968, p. 183.

³⁹ C. Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Leipzig, 1940, 202. ენვერ ფაშას გადადგომა გერმანიის მთავრობისთვის მოვლენათა ყველაზე ცუდი განვითარება იქნებოდა, რადგან თურქეთის მმართველი ტრიუმვირატიდან ნამდვილად პროგერმანულად განწყობილი მხოლოდ ენვერი იყო. არც თალაათ ფაშა და არც ჯემალ ფაშა ნამდვილი გერმანოფილები არ იყვნენ. მსოფლიო ომში ოსმალეთი გერმანიის მხარეს ენვერ ფაშას გადანყვეტილების შედეგად ჩაერთო, მმართველობიდან მისი წასვლა კი ომიდან ოსმალეთის გასვლის დიდ ალბათობას ქმნიდა. ამიტომ ბერლინი მის უმთავრეს მოკავშირესთან ურთიერთობაში დათმობაზე წავიდა.

⁴⁰ თურანისტების უზენაეს მიზანი კავკასიაში ბაქოს აღება იყო: ერთი მხრივ, ბაქოსა და კასპიის ზღვის გავლით, თურქებს ცენტრალური აზიის თურქ ხალხებთან დაკავშირების საშუალება მიეცემოდათ, მეორე მხრივ, ბაქო იყო მსოფლიო ნავთობინდუსტრიის ცენტრი, რომელიც ესოდენ ესაჭიროებოდა ყველა მეომარ მხარეს. ბაქოში ბევრი ქვეყნის ინტერესი იკვეთებოდა, მათ შორის, რუსეთის, ბრიტანეთისა და გერმანიის, თუმცა ოსმალებმა, ენვერ ფაშას ძმის – ნური ფაშას

ივლისის განმავლობაში, როდესაც გერმანიის მისია უკვე საქართველოში იმყოფებოდა, თურქების მიერ უკანონოდ დაკავებულნი ახალციხისა და ახალქალაქის გამო, თურქებსა და ქართველებს შორის დაძაბულობა კვლავ დიდი იყო. საქართველოს მთავრობის პოზიციას სრულად იზიარებდა გენერალი კრეს ფონ კრესენშტაინი, რომელიც მიიჩნევდა, რომ აღნიშნული საკითხის მოუგვარებლად ქვეყანაში საქართველოს მთავრობისა და გერმანიის ავტორიტეტი დაეცემოდა. ბრესტ-ლიტოვსკის პირობების დარღვევის გამო, საქართველოს ხელისუფლება თურქებს რკინიგზით სარგებლობის საშუალებას არ აძლევდა, რაც მოკავშირეებს რეგიონში პრობლემას უქმნიდა.

ავვისტოში ძალიან მნიშვნელოვანი მოვლენა მოხდა: 27 აგვისტოს გერმანიამ საბჭოთა რუსეთთან გააფორმა ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების დამატებითი ხელშეკრულება, რომლის ერთი პუნქტი საქართველოსაც ეხებოდა. კერძოდ, მე-4 პუნქტის მიხედვით, საბჭოთა რუსეთი აღიარებდა საქართველოს დამოუკიდებლობას და მასზე გერმანიის განსაკუთრებულ უფლებებს.⁴¹ შესაბამისად, გერმანიამ ოსმალეთის წინაშე უშუალოდ საქართველოს ტერიტორიაზე იურიდიული უპირატესობა საბოლოოდ მოიპოვა. აღსანიშნავია, რომ ამ დამატებითი ხელშეკრულებით გერმანიამ აღიარა ქალაქ ბაქოზე რუსების სუვერენული უფლება და აიღო ვალდებულება, ხელი შეეშალა ბაქოსა და ამიერკავკასიაში ოსმალების გავლენის გავრცელებისთვის, ამგვარად ის რუსეთთან თურქების სანინააღმდეგო გარიგებაში შევიდა.

გერმანიასა და რუსეთს შორის გაფორმებულმა ხელშეკრულებამ თურქები იმდენად შეაშფოთა, რომ 7 სექტემბერს კავკასიის

მეთაურობით, 1918 წლის 15 სექტემბერს ბაქოს აღება მაინც შეძლეს. ბაქოს საკითხის შესახებ იხ. Baumgart, Das „Kaspi-Unternehmen“, S. 87-118; A. Gokay, Clash of Empires, Turkey Between Russian Bolshevism and British Imperialism, London, New York, 1997; Raynolds, Shattering Empires, Cambridge University Press, 2011, pp. 219-235; W. Zürrer, Kaukasien 1918-1921, Der Kampf der Großmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer. Düsseldorf 1978, s. 111-127.

⁴¹ H. Gatzke (Hrsg.), Zu den deutsch-russischen Beziehungen im Sommer 1918, in: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 3(1955), s. 76.

საკითხის დასარეგულირებლად თალაათ ფაშა ბერლინში პირადად ჩავიდა. მან საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარუდგინა თურქეთის პოზიცია, რომ საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი რუსეთთან ბუფერულ ქვეყნებად უნდა ქცეულიყვნენ. საქართველოს ოსმალეთისთვის „რამდენიმე“ რეგიონი უნდა დაეთმო, ბაქო აზერბაიჯანს უნდა გადასცემოდა, ხოლო გერმანია ოსმალეთს ინგლისისა და რუსეთის წინააღმდეგ გამოსაყვანად თურქესტანის 14 მილიონი მუსლიმის სამხედრო ორგანიზებაში უნდა დახმარებოდა.⁴² ბერლინში ყოფნისას თალაათმა რეფერენდუმის ჩატარების საკითხი წამოაყენა. გერმანია დათანხმდა თალაათის წინადადებას, ახალციხისა და ახალქალაქის ოლქების კუთვნილების დასადგენად რეფერენდუმი ჩატარებულიყო, ოღონდ თურქების ჯარების გასვლის შემდეგ, დამოუკიდებლობის გარანტიით.⁴³ საბოლოო მორიგება გერმანიასა და ოსმალეთს შორის კავკასიის საკითხებზე ვერც სექტემბერში შედგა, რაც მსოფლიო ომის ცუდად განვითარებამ განაპირობა, თუმცა გარკვეულ კომპრომისს მიაღწიეს. 1918 წლის 23 სექტემბერს გერმანიის სახელმწიფო მდივანმა⁴⁴ პაულ ფონ ჰინ-

⁴² იხ. PA AA, R11057, 8.9.1918. An Lersner und Berckheim.

⁴³ PA AA, R11057, 8.9.1918. გერმანელებმა იცოდნენ, თუ რა პირობებში ჩატარდა 1918 წლის 14 ივლისს რეფერენდუმი ბათუმის ოლქში, სადაც თურქებმა გამარჯვება მოიპოვეს. ბათუმის რეფერენდუმის შესახებ არსებობს ჩანაწერები პრუსიის სამხედრო სამინისტროს წარმომადგენლის, კაპიტან გერლახის, დღიურში. იგი პროცესს ესწრებოდა. გერლახი აღნიშნავს, რომ ეს იყო კონტროლი და არა რეფერენდუმი. ქალაქში მცხოვრები ათი ათასამდე ქართველიდან თურქებმა საარჩევნო სიაში მხოლოდ 781 მამაკაცი შეიყვანეს, სომხებს კი საერთოდ არ მიაღებინეს მონაწილეობა. არჩევნები მხოლოდ თურქულ და რუსულ ენებზე ჩატარდა. მონაწილეები ეროვნებების მიხედვით აძლევდნენ ხმას ცალკე ყუთებთან, პროცესი კონტროლდებოდა მხოლოდ თურქების მიერ და ა.შ. საბოლოოდ, 35000-იან ქალაქ ბათუმში თურქებმა 2669 ხმა მიიღეს და თავი გამარჯვებულად გამოაცხადეს. ფრიდრიხ კრეს ფონ კრესენშტაინი და გეორგ ფონ ფრანკენშტაინი ბერლინსა და ვენას წერდნენ, რომ რეფერენდუმი ზენოლის ქვეშ წარიმართა და მისი ხელახლა, დამოუკიდებლად ჩატარება იყო აუცილებელი. იხ. Bihl, *Kaukasuspolitik*, S. 245-251.

⁴⁴ იმხანად სახელმწიფო მდივანი გერმანიაში საგარეო საქმეთა მინისტრიც იყო და ოფიციალურად ასე იწოდებოდა – *Staatssekretär des Auswärtigen* – საგარეო საქმეთა სახელმწიფო მდივანი.

ტყემ და დიდვეზირმა თალაათ ფაშამ ხელი მოაწერეს საიდუმლო პროტოკოლს, რომლის თანახმადაც, ბაქოს ნავთობის განკარგვისა და ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენის კონტროლის უფლებას თურქები გერმანელებს უთმობდნენ. ოსმალეთი აღიარებდა ამიერკავკასიის სამივე რესპუბლიკას, ხოლო გერმანია – მხოლოდ საქართველოს და იღებდა ვალდებულებას, რუსეთთან მათ აღიარებაზეც ემუშავა.⁴⁵ შეიძლება ითქვას, რომ 23 სექტემბერს გერმანიისა და ოსმალეთის დაზავება კავკასიის საკითხებზე მსოფლიო ომში არსებულმა ორივესათვის სავალალო რეალობამ გამოიწვია. ფრონტებზე რომ უკეთესი მდგომარეობა ჰქონოდათ, ოსმალები დათმობაზე არ წავიდოდნენ და, სავარაუდოდ, ომის ნახევარი წლით გაგრძელების შემთხვევაში, გერმანიასა და ოსმალეთს შორის, კავკასიის საკითხის გამო, საბოლოო განხეთქილება მოხდებოდა.⁴⁶

როგორც აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების, ისე საქართველოს დამოუკიდებლობა, გამოცხადებული 1918 წელს, მსოფლიო ომის შედეგი იყო. ევროპული სახელმწიფოებისაგან კავკასია იმით განსხვავდებოდა, რომ აქ საკუთარი მიზნების განსახორციელებლად ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ ომში მოკავშირეები – გერმანია და ოსმალეთი, რაც სრულიად განსაკუთრებული შემთხვევა იყო. იმპერიათა დაპირისპირება სარკისებურად აისახა კავკასიის ადგილობრივ მკვიდრთა ორიენტაციაზეც, განსაკუთრებით, პროგერმა-

⁴⁵ იხ. PA AA, R11060, 25.9.2018. Staatssekretär an Kress.

⁴⁶ კავკასიაში გავლენის საკითხმა მხარეები იმდენად დააპირისპირა, რომ გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროში არსებობდა დოკუმენტი სათაურით „იმპერიის მთავრობის მოქმედება თურქების კავკასიაში წინსვლის, განსაკუთრებით, ბაქოსკენ სვლის წინააღმდეგ“, რომელიც ქრონოლოგიურად აღწერდა გერმანელების ანტითურქულ ქმედებებს აპრილიდან აგვისტომდე. იხ. PA AA, R11057. თურქების მხრიდან გერმანელების მიმართ აგრესიის არაერთი მაგალითი არსებობს: ნური ფაშას მიერ გერმანელების დაბლოკვა ბაქოში, გერმანელებთან შეტაკება და მათი ტყვედ აყვანა სამხრეთ საქართველოს საზღვრებთან, თურქეთის კავკასიური არმიის მეთაურების აგრესიული განცხადებები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჰალილ ფაშას 26 ივნისის ტელეგრამა, რომელსაც გოტჰარდ იეშკემ მიაკვლია. მასში ჰალილი აღნიშნავს, რომ, საჭიროების შემთხვევაში, გერმანელებთან ომისგან უკან არ დაიხევს. იხ. Mühlmann, შენიშვნები, გვ. 211.

ნულად განწყობილი ქართველებისა და პროთურქულად მოაზროვნე აზერბაიჯანელების შემთხვევაში. ოსმალების პანთურქულმა გეგმებმა, რომლებიც საქართველოსა და სომხეთის მიწების ოკუპაციასაც გულისხმობდა, იმ კონკრეტულ ეპოქაში ქართველებისა და გერმანიის იმპერიის ინტერესთა განსაკუთრებული თანხვედრა გამოიწვია. ამას, გერმანიის სამხედრო მხარდაჭერით, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება მოჰყვა, რაც სხვა კავკასიურ პრობლემებთან ერთად მსოფლიო ომის მსვლელობისას გერმანიისა და ოსმალეთის მოკავშირე იმპერიათა ყველაზე დიდი დაპირისპირების საფუძველი გახდა.